

G

CONTROLEERDE CHAOS

GLASGEWROCHTEN* VAN BERNARD HEESEN

Glas kent in Nederland een aantal tradities. Waar de achttiende-eeuwse glasblazers en -graveurs leentjebuur spelen bij Engelse, Duitse en in mindere mate Italiaanse voorgangers en tijdgenoten, maakt in de twintigste eeuw Leerdam school. De bevoegen directeur P.M. Cochius (1873-1938) zoekt als ontwerper voor zijn producten onder anderen de befaamde architect K.P.C. de Bazel (1869-1923) aan, maar hij biedt ook een jonge hond als A.D. Copier (1901-1991) de kans om op te klimmen van “loopjongen” – wat gechargeerd gesteld – tot hoofdontwerper. Copier zal de belangrijkste glasman van Nederland worden. In een dergelijk klimaat gedijen jongere ontwerpers als Willem Heesen (1925-2007). Wanneer hij in 1977 voor zichzelf begint in De Oude Horn (een tot studio verbouwd gemeal in Acquoy) is het zeker niet van meet af aan duidelijk dat diens zoon Bernard Heesen (1958, Leerdam) de glaspijp zal overnemen. Heesen jr. studeert eerst architectuur, maar krijgt intussen wel al de smaak te pakken. Hij begint als uitvoerende blazer van andermans ontwerpen, maar er is ook ruimte voor eigen experiment. En wat blijkt: gesmolten glas kruipt als bloed.

De vader wordt erkend als een pionier van de vrije glaskunst, de zoon gaat nog vrijer te werk. Waar Willem (vooral) getekende ontwerpen “verglaaude”, is Bernard intuïtiever. Ook hij heeft voorbeelden, maar de glasobjecten ontstaan veel meer tijdens de uitvoering zelf.

INSPRINGEN

Als vader Willem zijn eigen atelier/studio op poten zet, ontbreekt het aan één, nogal belangrijk onderdeel: goed gekwalificeerde glasblazers. Bernard springt in en ontwik-

FRANK VAN DER PLOEG

werd in 1968 geboren in Rotterdam. Verricht kunst- en cultuurhistorisch onderzoek. Publiceert over beeldende kunst, o.a. in catalogi voor Museum Rijswijk bij de papier- en textielbiënnales en in *Museumtijdschrift*. Is voorzitter van het Adviespanel Cultuur Zaanstad.
Adres: info@artaz.nl en kunstprofessionals.nl/deelnemer/434.

kelt zich al doende tot een glasblazer en -kunstenaar van formaat. Zelf ziet hij het grote voordeel van “de schone lei”: hij is niet opgeleid als “glasjesmaker”, zoals wanneer hij zijn eerste schreden in een meer productmatige omgeving zou hebben gezet.

Als Bernard in 1995 het bedrijf overneemt, is hij alom gewaardeerd voor zowel eigen werk als voor de uitvoering van ontwerpen van anderen.¹ Dat laatste doet hij bij voorkeur al jaren niet meer. Uitzonderingen daargelaten werkt hij aan zijn eigen oeuvre – met medewerk(st)ers. Het werk van anderen werd toch te veel “Bernard Heesen”... Samenwerken is een ander verhaal. Heesen omringt zich met verschillende (vaak vrouwelijke) assistenten, ieder met eigen kwaliteiten. Het sociale aspect is belangrijk. Nu hij zo’n beetje alles wel gedaan, gemaakt en gezien heeft, is samenwerking “nog de enige reden om door te gaan” – zoals hij met wat gevoel voor drama stelt.

Bernard Heesen verloochent zijn eerste stappen in het glasvak nooit. Voor alles is hij glasblazer, al doet “glas(ver)vormer” zijn kunstenaarspraktijk wellicht meer recht. Want het blijft nooit bij blazen alleen. Als kunstenaar heeft Heesen zoveel zelf gewonnen technische bagage in huis dat hij tamelijk precies de (on)mogelijkheden van het glas kent. De puur op techniek getrainde blazers – vaak opgegroeid en geschoold in het buitenland – zijn gericht op het vermijden van fouten. De kunstenaar onderscheidt zich van de (zeer) vakbekwame blazer door juist het experiment te omarmen.

Het is zeker niet zo dat Heesen maar wat “aanrotzooit”, om een term van medekrachtpatserkunstenaar Karel Appel in herinnering te brengen. Net als Heesen was ook Appel zich terdege bewust van wat hij deed en hoe hij iets deed. Heesen heeft met hem gemeen dat hij redeneert vanuit het materiaal. Het glas zelf is leidend, niet de

Bernard Heesen.

bewerkingstechnieken. Heesen maakt de dingen naar de mogelijkheden die er zijn, zoals het aantal assistenten dat aanwezig is.

ENCYCLOPAEDISCH GLAS

Bernard Heesen tekent geen ontwerpen uit – dat doen de glasontwerpers, die zelf nauwelijks omgang met het materiaal hebben. Hij laat zich inspireren door exuberante kunstnijverheidsobjecten uit het verleden. Hij is gefascineerd door negentiende-eeuwse encyclopedieën – vooral de gravures van overgedecoreerde gebruiksvoorwerpen – en maakt hommages aan wat hem daarin boeit. Zo ontstaan kannen waarvan de ornamenten knipogen zijn naar sier-

ribbels of braamnoppen op renaissanceglaswerk. De voormalige functie – grip bieden aan vette vingers – is volledig vervangen door de decoratieve.

Ook in de zeventiende en achttiende eeuw wist men al raad met het stapelen van uiteenlopende onderdelen om te komen tot één object, bijvoorbeeld een glas met een voet, een stam – opgebouwd uit knopen met inwendige bellen, een gedraaide spiraal van gekleurd glas – en een met gravures versierde kelk. Maar wie de *Encyclopedische Gewrochten* van Heesen bekijkt, zal zich er op zijn minst over verwonderen hoe hij een dergelijke barokke vormtaal weet te bewerkstelligen in glas.

En het blijft niet bij blazen alleen. Veel van zijn objecten worden overladen met accessoires: uitgerekte sliertjes, ingeknipte bobbels, aangezette blokjes. Het atelier is een driedimensionale staalkaart van wat Heesen en zijn trawanten met glas kunnen. Een groepje oranje (andere kleuren zijn er ook) kelkjes op voetjes van “ijsblokjes” wordt geflankeerd door een vaas, die is opgebouwd uit een uitzonderlijk lange gedraaide glasslinger – een beetje zoals pottenbakkers vazen opbouwen wanneer ze geen draaischijf gebruiken. Even verderop hangen samengestelde staven die neigen naar enorme hangers aan een kroonluchter. Vaak bevolken diertjes (hagedissen lijken favoriet) de kannen en kommen en andere voorwerpen. Alsof zijn zestiende-eeuwse voornamegenoot Bernard Palissy (1510-1590), een keramist, hem heeft begeesterd. Zwarte “spiegels” zijn er ook. Onwillekeurig trekt het geheugen de lade open waarin het Arnolfini-portret van Jan van Eyck is opgeslagen. De Heesen-spiegels zijn veel zwarter

Vijzel, 2011, 35 cm hoog, privécollectie, Foto Holger Niehaus / Def Image (links); *Etagère*, 2011, 120 cm hoog, collectie paleis Oranienbaum (Duitsland), Foto Ben Deiman (rechts).

en grilliger (de ene lijkt een spin, een ander is omkranst met bobbelige figuurtjes), maar spiegelen doen ze zeker.

DE WERELD VAN DE GLASBLAZER

Onder de hoofdtitel *De wereld van de glasblazer* brengt Bernard Heesen in samenwerking met dichter Arjen Duinker een *Encyclopaedisch Woordenboek* uit – kleine correctie: het eerste deel in de reeks heet *De wereld van Bernard Heesen* (1999). En uiteraard ademen de boeken zijn visie op de (glas)wereld. Deel twee (2003) opent als volgt: “De wereld van de glasblazer begint in de winter van 1986, toen er een heuse expeditie naar de Etna, een van de drie grootste ovens ter wereld, werd ondernomen.” Gewapend met een glaspijp leek het Heesen wel wat om stenen bollen te blazen van de pruttelende lava, de hete massa met dezelfde vloeibaarheid als het glas in de ovens van De Oude Horn. Het resultaat viel tegen: het lavastroompje waar het experiment plaatsvond was bijna gestold en meer dan een aan de pijp plakkende steenklomp werd het niet. Nee, dan was een glasoven wel zo prettig. Dan maar glazen stenen geblazen. Heesen: “Glas was in die periode een materiaal dat met grof geweld geblazen moest worden. Door de jaren heen werd het vloeibare spul steeds vriendelijker en makkelijker in de omgang. Een beetje trekken, knijpen, blazen en prutsen en er hing een ding aan de pijp.”

Gesponnen vaas, 2014, 40 cm hoog, privécollectie, Foto Bernard Heesen (links); *Gouden gewrochten*, 1999, 50 cm hoog, collectie Rijksmuseum Twenthe, Foto Maarten Laupman (rechts).

Als Heesen “ongemerkt de grenzen van het technisch kunnen” heeft “uitgerekt en ten slotte bereikt”, verdwijnt de fascinatie voor het glas en droogt de inspiratiebron op. Maar dan is daar de encyclopedie. Zo komt de hang naar het verzamelen van feiten en plaatjes uit zijn prille jeugd van pas. Het nablazen van – best wel lelijke – objecten op oude gravures neemt hier een aanvang. Op zeker moment heeft hij zichzelf verplicht dan ook maar een encyclopedie samen te stellen. In 1999 komt het eerste deel uit met de lemma’s van “Aandacht” tot “Breuk”. Heesen en dichter Arjen Duinker geven hun reeks deze steekwoorden mee: “experimenteel, chemisch, poëtisch, filosofisch en historisch.” Sommige lemma’s hebben zijdelings – of vooral persoonlijk – betrekking op glas, andere zijn overduidelijk jargon waar alleen de kenner weet van heeft. Zo komen we tussen “Bric-à-brac” en “Etna” in deel twee onder andere de “Brievendekker” (presse-papier) en de “Cartesiaanse duiker” (een glazen popje in een met een blaas afgesloten hoge vaas dat door luchtdruk en warmte kan duiken) tegen, en ook “Dauwglas” en “Druksterkte”. Maar er is ook een lemma als “Edelstenen, valse” met een prachtig overzicht van welke grondstoffen nodig zijn om verschillende edelstenen te imiteren met glas.

De fraai vormgeven en rijk geïllustreerde boekjes zullen ooit moeten eindigen met “Zwelgen”. Deel drie (2011) gaat van “Etszuur tot en met Klokkenspel”. Nu komt er een afbeelding in voor van een nogal vrijelijk nageblazen peper- en zoutstel (uit de catalo-

Aiguières, 2010, 50 cm hoog, privécollectie, Foto Bernard Heesen (links); *Zwarte spiegel*, 2012, 40 cm doorsnee, collectie paleis Oranienbaum (rechts).

gus hardglas van de negentiende-eeuwse Leerdamse firma Jeekel) dat behoorlijk lijkt op het mannelijke geslachtsdeel, en ja, Heesen blaast wel meer sensuele objecten, maar daar is dit lemma niet aan gewijd.

CARILLON

Eén van de grootste Vinex-wijken is Leidsche Rijn bij de gemeente Utrecht.² Een deelplan daarvan is Vleuterweide en de Cultuurcampus daar had nog een (klokken)toren nodig. Hiervoor wordt Bernard Heesen benaderd en men komt op het idee er een carillon in te bouwen. Bronzen klokken in zijn transparante torenconstructie vindt Heesen maar niks. Wanneer hij bij zijn atelier regendruppels op glaswerk hoort vallen, krijgt hij een ingeving. Waarom geen glazen klokken? Zou het mogelijk zijn om klokken te blazen, die te stemmen en ze te laten aanslaan? Na wat onderzoek blijkt het kunstje (één keer) eerder vertoond. Tsaar Peter de Grote krijgt in 1724 het door hem gewenste glazen klokkenspel, aangedreven door water. Naar verluidt is daar nog één klok van bewaard. De *Zingende Toren* in Utrecht is een huzarenstuk. De dertig meter hoge toren herbergt vijftig gestemde loodkristalglazen klokken (vijf octaven) en nog eens vijftig ongestemde (atonale), “wilde” klankschalen. Ze zijn van op afstand te bespelen via een stokkenklavier – de organist kan gewoon op het plein te midden van zijn gehoor plaats-

De *Zingende Toren* in Leidsche Rijn bij Utrecht,
Foto Victor Nieuwenhuijs.

nemen. Met de klokken alleen is het ontwerp nog niet “geheel” verwezenlijkt. In de stalen constructie zijn 780 bollen geplaatst die qua kleur (overwegend groen en blauw) decoratief contrasteren met de overwegend oranje klokken.

Om dit magnum opus te bewerkstelligen, is Heesen samenwerkingen aangegaan die de praktijk in zijn eigen “glashut” royaal overstijgen. Twee teams glasblazers uit Tsjechië waarborgden onder Heesens supervisie de bollen, Royal Leerdam blies een partijtje mee en de Koninklijke Eijsbouts Klokkengieterij en Fabriek van Torenuurwerken was de partner voor het stemmen van de klokken. De vorm van de klokken is strakker – Heesen noemt het model een “omgekeerde geraniumpot” – dan die van de bronzen evenknieën, een concessie om ze maakbaar te krijgen. Voor de verschillende tonen zijn in maat sterk verschillende mallen gemaakt, waarin meerdere exemplaren zijn geblazen (slechts één op de tien voldeed) om de beste te kiezen en die te laten bijlijpen tot de toon zuiver is. Het openingsconcert van componist Merlijn Twaalfhoven vond plaats op 23 april 2009.

KLEURRIJK PROGRAMMA

Aan een megaproject als het carillon zal Bernard Heesen niet snel meer beginnen. Hij geniet intens van de kleinschaligheid, bepaald door de relatieve beperking in bewe-

gingsvrijheid van de Oude Horn. Alhoewel. De ruimtes zijn door de jaren heen zo optimaal ingericht dat Heesen en zijn “handlangers” tijdens de “op zeer onregelmatige tijden” georganiseerde open dagen met een stuk of acht gelijkgestemden probleemloos in de weer kunnen zijn onder toezien van het publiek. Op elkaar ingespeeld als ze zijn, lopen ze elkaar allesbehalve in de weg.

Er komt steevast genoeg op Heesens pad. Deelname aan een expositie betekent vaak een verse “collectie”. Na een soort miniwereldtentoonstelling tussen kunst en kunstnijverheid in het Grand Palais in Parijs (september 2015) werd op 13 november 2015 de *Glazen Toren* (1976) van vader Willem – die lange tijd bij het Van Gogh-museum stond – heronthuld in Leerdam. Ter gelegenheid hiervan ontwierp Bernard voor Royal Leerdam Crystal de *Torenfles*. En *last but not least*: het wordt tijd voor deel IV van de encyclopedie. De eerste delen werden gevoed door onder andere de wereldtentoonstelling van 1851 en de oude voorraadcatalogi van de Leerdamse glasfabriek. In januari is Heesen het onderzoek gestart naar kleur en structuur van geblazen glas. Dit zal uitmonden in een groot kunstwerk, dat de resultaten (letterlijk visueel) inzichtelijk maakt. Het te bestrijken gebied van deel IV: “Van kleurenpracht tot pronkzucht.” De liefhebber van Bernard Heesens glasgewrochten en -geschriften zal zijn hart kunnen ophalen met dit boek, waarvan de verschijning begin 2017 zal worden opgeluisterd met een overzichtstentoonstelling over zijn kleurgebruik in het Nationaal Glasmuseum in Leerdam.

www.deoudehorn.com/bernard+heesen.html, www.dezingendetoren.nl

LITERATUUR

ARJEN DUINKER & BERNARD HEESSEN, *De wereld van de glasblazer. Encyclopaedisch woordenboek – Van Aandacht tot Zwelgen*, Leerdam (De oude Horn), 1999, 2003, 2010 (3 delen verschenen).

Noten

- (*) “Gewrocht” = voortbrengsel van scheppende arbeid, kunstig in elkaar gedraaid. Maar ook een voorwerp waarvoor bij de vervaardiging weinig of geen kunst nodig was. *Encyclopaedische gewrochten zijn glazen voorwerpen gemaakt naar aanleiding van gravures in oude encyclopedieën. Lemma in deel III van De wereld van de glasblazer*, p. 40.
- 1 Een artikel over de meer technische kant van Bernard Heesens praktijk en over een kunstenaar voor wie hij in het verleden ontwerpen uitvoerde: HARALD SCHOLE, “Werk zonder woorden. Een interview met Maria Roosen en Bernard Heesen”, in: *kM* 33 (voorjaar 2000), pp. 29-33.
 - 2 Vinex is de afkorting voor Vierde Nota Ruimtelijke Ordening Extra en betreft stedenbouwkundige uitbouw in Nederland tussen 1991 en 2005.